

СЕКЦІЯ 7

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ШЛЯХІВ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ У СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ

CERTAIN ISSUES ON WAYS TO CRISIS IN FAMILY RELATIONS

У статті приділено увагу вивченню досить поширеного явища – кризи у сімейних відносинах. Дослідження мало на меті визначити можливі шляхи подолання таких криз. Формування висновків стало можливим завдяки поєднанню теоретичного та емпіричного матеріалу.

Здійснено порівняльний аналіз з використанням U-критерію Манна-Уїтні, який дав змогу визначити основні відмінності між чоловіками і жінками на етапі прийняття подружніх зобов'язань, які на етапі оволодіння батьківськими ролями значно змінюються. Зроблено висновок, що найбільше число взаємозв'язків має фактор «розбіжності у ставленні до грошей». Були виявлені три негативні кореляції: з «домаганнями емоційно-терапевтичної функції шлюбу», із «соціальною активністю» і «домаганнями соціальної активності».

У результаті проведеного дослідження зроблено висновок про те, що до найбільш поширених і значущих психологічних проблем сучасних сімей належать: деструктивні конфлікти, агресивні почуття (злість, роздратування, ненависть), відсутність спільного дозвілля, фінансові проблеми, незадоволеність сімейним життям, подружня зрада, взаємні образи, алкогольна залежність, комп'ютерна залежність. Агресія і деструктивні конфлікти відіграють найбільш істотну роль в зниженні якості сімейного життя.

Встановлено, що провідною психологічною детермінантою деструктивних подружніх конфліктів є неузгодженість шлюбно-сімейних установок подружжя, що виявляється у формі: нівелювання гендерних відмінностей; високого рівня конкурентної боротьби подружжя за лідерство у відносинах; домінування особистих інтересів над загальними; протиріччя між свідомими і несвідомими установками; конфлікту між рольовими очікуваннями і домаганнями у шлюбі.

Успішне подолання сімейної кризи можливе шляхом терапії кризових станів, тобто допомоги окремій особистості або групі, яка переживає в такий момент життя будь-яку кризу, яка включає в себе: психологічні групи підтримки; групи підтримки для соматичних хворих; кризову допомогу у разі втрат

і патологічної роботи горя; кризову допомогу суїцидентам; кризову психотерапію.

Ключові слова: особистість, криза, сімейні відносини, конфлікт, подружжя.

The article focuses on the study of a fairly common phenomenon – the crisis in family relations. The study aimed to identify possible ways to overcome such crises. The formation of conclusions was made possible by the combination of theoretical and empirical material.

A comparative analysis was performed using the Mann-Whitney U-test, which identified the main differences between men and women at the stage of marital commitment, which at the stage of mastering parental roles change significantly. It is concluded that the largest number of relationships has the factor of "differences in the attitude to money". Three negative correlations were found: with "claims of emotional and therapeutic function of marriage", with "social activity" and "claims of social activity".

The study concluded that the most common and significant psychological problems of modern families include: destructive conflicts, aggressive feelings (anger, irritation, hatred), lack of joint leisure, financial problems, dissatisfaction with family life, marital betrayal, alcohol addiction, computer addiction. Aggression and destructive conflicts play the most important role in reducing the quality of family life.

It is established that the leading psychological determinant of destructive marital conflicts is the inconsistency of spousal and marital attitudes of the spouse, which manifests itself in the form of: leveling of gender differences; high level of competition of spouses for leadership in relations; domination of personal interests over the common; the contradiction between conscious and unconscious attitudes; conflict between role expectations and marriages.

Successful coping with a family crisis is possible by treating a crisis, that is, helping an individual or a group that is currently experiencing any crisis, which includes: psychological support groups; support groups for somatic patients; crisis assistance in the loss and pathological work of grief; crisis assistance for suicides; crisis psychotherapy.

Key words: personality, crisis, family relations, conflict, spouses.

УДК 159.9.072.422

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.14.38>

Адамова О.С.,

к.юрид.н.,

доцент кафедри соціології та психології

Національний університет

«Одеська юридична академія»

Постановка проблеми. Ідея відносин є однією з фундаментальних наукових ідей. Її розробка в філософії, математиці, логіці,

психології привела до виділення спеціальних розділів знання, які охоплюються в кожній із названих наукових дисциплін поняттям «тео-

рія відносин». Напевно, не можна знайти таку наукову дисципліну, в якій поняття відносин не вживалося хоча б як допоміжного, інтуїтивно очевидного поняття. Натепер поняття «психологічні відносини» посідає одне з центральних місць у системі понять психологічної науки.

Людина не може жити, не вступаючи в контакти з іншими, оточуючими її людьми. Ставлення до інших людей є основною тканиною людського життя. Власне, ці зв'язки народжують найбільш яскраві переживання і вчинки. Взаємини з іншими вважаються центром духовно-морального становлення особистості і багато в чому зумовлюють моральну цінність людини. Тільки в міжособистісних відносинах з іншими людьми людина може відчутти і зрозуміти саму себе, знайти своє місце в світі, стати повноцінною особистістю.

Криза сучасного інституту шлюбно-сімейних відносин проявляється в комплексі медико-психолого-соціальних проблем: нестабільність шлюбу і високий рівень розлучень; підвищення кількості позашлюбних дітей; високий рівень абортів; незадоволеність сімейним життям, низький рівень культури сімейних відносин і деструктивні сімейні конфлікти. Психологічна культура відносин визначається особливостями шлюбно-сімейних установок подружжя і ступенем їх узгодженості.

Мало не на кожному кроці психологія і психотерапія обходять стороною теоретичні концепції таких явищ, практичні дослідження цієї проблеми також носять нечисленний характер. Тому **метою дослідження** є визначення основних характеристик кризи у сімейних відносинах та шляхи її подолання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цією темою займалися такі автори, як: Ю.Є. Альошина, А.А. Баканова, М.П. Білецька, А.А. Бодальов, В.А. Бодров, М. Боуен, Г.А. Вайзер, А.Я. Варга, Ф.Е. Василюк, Л.Ф. Верстелле, А.Н. Волкова, Л.Я. Гозман, Л.А. Гордон, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, В.А. Лосенко, А. Лоуен, А. Маслоу, А.В. Махнач, В.Д. Москаленко, С.Д. Смирнов, Е.Л. Солдатова, Є.В. Субботський, З. Фрейд та ін.

Постановка завдання. Мета статті – підібраними методами діагностики здійснити вимір показників сімейних відносин і криз; за результатами обробки отриманих результатів із застосуванням математично-статистичних методів провести їх аналіз та надати рекомендації щодо шляхів подолання кризи в сімейних відносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічні відносини розглядаються як соціально-психологічні характеристики суб'єктів різних видів життєдіяльності, що являють собою емоційно забарвлені уявлення і оцінки, об'єктами яких виступають зовнішні умови життєдіяльності та активності

суб'єкта, характеристики самої активності та її суб'єктів, представники різних соціальних груп, з якими вони (суб'єкти відносин) пов'язані різними видами взаємодії.

Простір психологічних відносин особистості включає в себе психологічні відносини до різних об'єктів і явищ навколишнього світу, до інших людей, з якими особистість пов'язана тими чи іншими видами взаємодії, ставлення до самого себе. На внутрішньоособистісному рівні вони розглядаються як психологічні відносини конкретної особистості, індивідуального суб'єкта відносин.

На міжособистісному рівні вони розглядаються як відносини між особистостями, що характеризуються схожістю або відмінностями їхніх психологічних відносин. На міжгруповому рівні вони розглядаються як відносини між особистостями як представниками різних соціальних груп, які відрізняються в тому числі їх психологічними відносинами до значних сторін спільної життєдіяльності.

Найбільш складний механізм адаптації особистості, який дає змогу вирішувати особливо складний клас проблем, що називаються іноді життєвими викликами, визначається як криза.

На думку В.Ю. Меновщикова, будь-яка ситуація, яка змушує людину шукати психологічної допомоги, є кризовою [1, с. 85]. Це скоріше розширювальні трактування кризової ситуації. Психологічні мотиви звернення за допомогою можуть бути різні. Разом із тим кризова ситуація в такому разі пов'язується з відчуттям власної неспроможності, нездатності впоратися з проблемною ситуацією.

Ф.Е. Василюк виділяє чотири ключові поняття, якими в сучасній психології описуються важкі життєві ситуації: це поняття стресу, фрустрації, конфлікту і кризи [2, с. 60]. На жаль, досить чітко ці поняття не розведені. Разом із тим послідовність, в якій вони перераховані, показує логіку розвитку кризового стану.

Під стресом автор цього терміна Г. Сельє розумів неспецифічну реакцію організму на ситуацію, яка вимагає більшої чи меншої перебудови організму, для того щоб адаптуватися до нових умов [3, с. 155].

Під фрустрацією розуміють такий стан, за якого характерні дві речі: наявність сильної мотивованості досягти мети і перепони, що перешкоджають досягненню цієї мети.

Конфлікт – це зіткнення несумісних, протилежно спрямованих тенденцій у свідомості людини, в міжособистісних чи міжгрупових відносинах, з гострими негативними переживаннями. Разом із тим конфлікт – більш часте явище в житті людини, ніж криза. Кризові ситуації мають більш складний механізм вирішення. Можна стверджувати, що незначна частина конфліктів породжує кризу або переростає в кризу. Перш за все це конфлікти у висо-

козначимій для особистості сфері; затяжні конфлікти; конфлікти, вирішення яких вимагає міжособистісних або внутрішньоособистісних змін; деструктивні конфлікти; конфлікти, які можуть привести до сильної дестабілізації особистості. Якщо спостерігається різне поєднання цих ознак, проблематика класичного конфлікту переходить у проблематику кризи. Основна частина конфліктів знаходить своє вирішення, не переростаючи в кризу [3, с. 156].

Якщо розглядати кризу не тільки як ситуацію дезадаптації, а як особливо складний механізм адаптації, то відкриваються додаткові можливості для її розуміння і вивчення. Загалом, звичайно виділяються три групи криз: 1) криза у великих групах (соціумі, громадських системах); 2) криза в малих соціальних групах (сімейні кризи, кризи в колективах); 3) криза особистості: а) внутрішні кризи, або трансформаційні, життєві кризи; б) зовнішні кризи.

Емпірична база дослідження. Випробуваними виступили 24 подружні пари м. Одеси віком від 20 років до 41 року, 8 з яких перебувають на етапі прийняття подружніх зобов'язань, 16 – на етапі освоєння батьківських ролей.

Були використані методи психодіагностичного дослідження у вигляді тестування за допомогою комплексу тестових методик: 1) опитувальник Д. Олсона (FACES III) [4]; 2) методика «Рольові очікування партнерів» (РОП) А.Н. Волкової [5]; 3) методика «Взаємодія подружжя в конфліктній ситуації» Ю.Є. Альошиної, Л.Я. Гозмана, Є.М. Дубовської [6]; 4) методика «Міжособистісні відносини» Т. Лірі [7]; 5) тест «Вимірювання установок у сімейній парі» Ю.Є. Альошиної для виявлення подружніх установок [8]; 6) методика «Незакінчені речення» [9]; 7) методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [10]; 8) методика оцінки значущих відносин особистості Є.В. Змановської [11]; 9) математично-статистичні методи обробки результатів.

Порівняльний аналіз з використанням U-критерію Манна-Уїтні дав змогу нам визначити основні відмінності між чоловіками і жінками на етапі прийняття подружніх зобов'язань.

Для жінок на етапі прийняття подружніх зобов'язань набагато важливішими є такі якості, як зовнішня привабливість ($U = 69,0$, $p < 0,03$), домагання зовнішньої привабливості ($U = 65,0$, $p < 0,02$), очікування соціальної активності ($U = 70,5$, $p < 0,03$) і домагання емоційно-терапевтичної функції шлюбу ($U = 75$, $p < 0,05$). Іншими словами, для жінок у перші роки шлюбу більше ніж для чоловіків важливою є відповідність подружжя моді і зразкам зовнішнього вигляду: жінки прагнуть самі бути привабливими, модно і красиво одягатися і чекають аналогічної поведінки від партнерів. Також жінки більше за чоловіків розрахову-

ють на прояв соціальної активності від партнерів, тобто шлюбний партнер повинен мати серйозні професійні інтереси, грати активну громадську роль, при цьому має бути готовим взяти на себе роль емоційного лідера і функцію «сімейного психотерапевта».

У чоловіків були виявлені більш високі значення за шкалою «реальна дисципліна» опитувальника Д. Олсона ($U = 73,5$, $p < 0,04$), що означає, що вони частіше за жінок можуть бути гнучкими там, де звички і погляди партнерів розходяться, і знаходять різні підходи до вирішення проблем.

На етапі оволодіння батьківськими ролями ситуація виглядає інакше, що наочно представлено в таблиці 1.

Розглянемо представлені результати. Найбільше число взаємозв'язків має фактор «розбіжності у ставленні до грошей». Були виявлені три негативні кореляції: з «домаганнями емоційно-терапевтичної функції шлюбу», із «соціальною активністю» і «домаганнями соціальної активності». Чим більше розбіжностей в питанні грошей у молодих батьків, тим менше значення для них має соціальна активність (професійна, громадська) для стабільності шлюбно-сімейних відносин вираженість власних професійних потреб, менше проявляється прагнення кожного з подружжя бути сімейним «психотерапевтом». На підставі отриманих результатів ми можемо припускати, що саме питання розбіжності у ставленні до грошей стає основним джерелом конфліктів і є показником наявності сімейної кризи.

«Очікування емоційно-терапевтичної функції шлюбу» взаємопов'язані з «реальними та ідеальними сімейними правилами»: якщо у подружжя є потреба, щоб сімейні правила могли змінюватися, або якщо сімейні правила змінюються в дійсності, то у молодих батьків є установка на очікування того, що шлюбний партнер візьме на себе роль «емоційного лідера» сім'ї в питаннях корекції психологічного клімату, надання моральної та емоційної підтримки, створення «психотерапевтичної атмосфери». Для подружжя дуже важливою є підтримка, якщо її немає, партнери дотримуються строгих правил стосовно один одного.

«Інтимно-сексуальна цінність» має негативні кореляції з «реальною дисципліною» і «проявом автономії». Чим менш важлива для подружжя сексуальна гармонія як умова подружнього щастя, тим більше подружжя виявляють прагнення до автономії, при цьому частіше виникає необхідність бути гнучкими в розбіжних поглядах і звичках, знаходити нові підходи до вирішення проблем.

Перейдемо до відмінностей між чоловіками і жінками на етапі оволодіння батьківськими ролями. Як і на етапі прийняття подружніх зобов'язань, жінкам важливіше, ніж чоловікам,

бути привабливими ($U = 20,5, p < 0,02$), модно і красиво одягатися, при цьому для них важливіше, ніж для чоловіків, щоб партнер ставився позитивно до прояву домінування дружини ($U = 11,5, p < 0,03$). Іншими словами, жінкам важливо не просто наполягти на своєму в якійсь ситуації, але те, щоб чоловік позитивно ставився до ситуації домінування.

Чоловікам важливіший, ніж жінкам, активний прояв позитивного ставлення до порушень рольових очікувань з боку партнера ($U = 13,5, p < 0,05$), тобто до порушень чоловіками тих дій, що передбачені соціумом і стереотипами до ролі «чоловіка». Іншими словами, чоловікам важливо, щоб жінки частіше спокійніше сприймали, якщо чоловіки з якоїсь причини не виконали зобов'язання, пов'язані з відповідністю громадському стереотипу поведінки чоловіка.

Виявлено такі зони конфліктів: жінки набагато більшою мірою орієнтовані на особистість чоловіка, його погляди, цінності, переконання; чоловіки – навиконання господарських функцій.

На підставі отриманих результатів ми можемо зробити висновок, що конфлікти, які виникають у сім'ї через ревності, сильно впливають на всю сімейну систему, відповідно, таким сім'ям потрібна допомога в регулюванні конфліктних ситуацій, пов'язаних з ревнощами, щоб вирівняти всю сімейну систему загалом.

За допомогою методики Ю.Є. Альошиної «Вимірювання установок у сімейній парі» вивчалися подружні установки в парі. Отримані результати (табл. 2) свідчать про такі тенденції в молодіжній групі: домінування романтичних очікувань у сфері подружніх відносин; виражене прагнення до автономності; переважання егалітарної (партнерської) моделі відносин над патріархальною (традиційною); виражене зниження загального альтруїзму (позитивного ставлення до людей).

За низкою характеристик виявлені достовірні гендерні відмінності, що дає змогу віднести їх до конфліктних зон шлюбу (табл. 2). До проблемних зон належать: більш лояльне ставлення до розлучення чоловіків; велика потреба в романтичних стосунках з боку чоловіків; велика болючість теми сексу для чоловіків; більш виражена потреба жінок у рівних відносинах.

У результаті використання методики Т. Лірі були отримані дані про особливості сприйняття реального й ідеального партнера. В оцінках реального чоловіка в сприйнятті і чоловіків, і жінок домінують такі якості реального партнера, як: 1) авторитарність (прагнення до домінування); 2) егоїзм (орієнтація на власні інтереси). За шкалою «егоїзм» зафіксовані достовірні гендерні відмінності – жінки сприймають своїх партнерів як більш егоїстич-

Таблиця 1

Значущі взаємозв'язки серед подружніх пар на етапі освоєння батьківських ролей (r-критерій Спірмена)

Взаємопов'язані змінні	r	p-level
Очікування емоційно-терапевтичної функції шлюбу та реальні сімейні правила	0,75	0,01
Очікування емоційно-терапевтичної функції шлюбу та ідеальні сімейні правила	0,65	0,01
Інтимно-сексуальна цінність та реальна дисципліна	-0,66	0,01
Інтимно-сексуальна цінність та прояв автономії	-0,67	0,01
Розбіжності у ставленні до грошей та соціальна активність	-0,68	0,01
Розбіжності у ставленні до грошей та домагання соціальної активності	-0,77	0,01
Розбіжності у ставленні до грошей та домагання емоційно-терапевтичної функції шлюбу	-0,67	0,01

Таблиця 2

Структура шлюбно-сімейних установок молодих людей за методикою «Вимірювання установок у сімейній парі»

Характеристика установки	Чоловіки	Жінки	p<
Альтруїзм	3,0 ± 0,5	3,1 ± 0,5	-
Установка на задоволення/борг	3,5 ± 0,5	3,5 ± 0,5	-
Значимість дітей	4,5 ± 0,7	4,6 ± 0,6	-
Автономність/спільність	4,7 ± 0,5	4,6 ± 0,6	-
Лояльність до розлучення	3,5 ± 0,6	3,3 ± 0,6	0,05
Романтизм відносин	5,6 ± 0,8	5,3 ± 0,7	0,01
Оцінка значущості сексу в шлюбі	3,8 ± 0,6	3,8 ± 0,5	-
Забороненість теми сексу	3,9 ± 0,6	3,8 ± 0,5	0,05
Егалітарні установки	3,8 ± 0,6	4,0 ± 0,6	0,01
Ощадливість	3,4 ± 0,6	3,4 ± 0,4	-

**Оцінка реального партнера за «Методикою діагностики міжособистісних відносин»
Т. Лірі**

Шкала	Чоловіки	Жінки	p<
Авторитарність	5,3 ± 3,9	5,8 ± 3,5	–
Егоїзм	4,1 ± 2,9	5,3 ± 3,1	0,01
Агресивність	3,7 ± 2,8	4,1 ± 2,5	–
Підозрілість	3,5 ± 3,0	3,8 ± 2,7	–
Підлеглість	3,2 ± 3,2	2,6 ± 2,5	–
Залежність	3,0 ± 2,7	2,7 ± 2,6	–
Дружелюбність	4,1 ± 3,1	4,2 ± 3,2	–
Альтруїзм	4,0 ± 3,5	3,9 ± 3,3	–
Домінування	16,6 ± 10,6	18,9 ± 9,6	0,05
Підпорядкування	10,2 ± 7,38	9,5 ± 7,3	–

них ($p < 0,01$). Загалом, жінки сприймаються подружжям як більш домінуючі ($p < 0,05$). Зазначені особливості представлені в таблиці 3.

Таким чином, першою психологічною детермінантою подружніх конфліктів у сучасних сім'ях можна вважати високий рівень конкурентної боротьби подружжя за лідерство у відносинах, авторитарність подружжя, прагнення до домінування з боку жінок, егоїзм подружжя (домінування особистих інтересів над загальними).

За допомогою методики М. Рокича вивчалися цінності молодого подружжя. Отримані дані свідчать на користь того, що лідируючими цінностями в чоловічій і жіночій групі є здоров'я і любов, духовна і фізична близькість з коханою людиною, важливими – щасливе сімейне життя, хороші друзі. Достовірні відмінності в кількісних показниках виявлені за такими характеристиками: любов (вище в оцінках жінок, $p < 0,01$), щасливе сімейне життя (вище в оцінках жінок, $p < 0,01$), суспільне визнання (вище в оцінках чоловіків, $p < 0,01$).

Таким чином, до провідних психологічних факторів, що визначають задоволеність шлюбом і прогресивний розвиток відносин, належать: 1) домінування в системі індивідуальних смислів подружжя цінності сімейного життя; 2) сприйняття реального партнера як вимогливого, авторитетного, близького, турботливого; 3) образ ідеального партнера як доброзичливого, неавторитарного; 4) образ батька протилежної статі як близького і домінуючого; 5) висока індивідуальна значущість сексуально-інтимної сфери; 6) особистий досвід як негативних, так і позитивних відносин.

Основою кризової терапії сімейних відносин виступає діагностика шлюбно-сімейних установок, до яких належать: образ ідеального партнера; відносини з батьком протилежної статі; образ реального партнера; узгодженість подружніх домагань в очікуванні в шлюбі; ціннісні орієнтації; модель шлюбно-сімейних відносин; сексуальна сумісність.

До провідних психологічних факторів, що визначають задоволеність шлюбом і прогресивний розвиток відносин належать: 1) перевагування цінності сімейного життя над індивідуальними інтересами; 2) сприйняття реального партнера як вимогливого, авторитетного, близького, турботливого і підтримуючого; 3) образ ідеального партнера як доброзичливого, неавторитарного; 4) образ батька протилежної статі як близького і домінуючого; 5) висока індивідуальна значущість сексуально-інтимної сфери; 6) особистий досвід відносин.

Основними формами подолання сімейних криз виступають: 1) профілактика розлучень і деструктивних конфліктів у шлюбі, спрямована на молоді і молоді родини; 2) парна терапія для подружніх пар, що мають проблеми в стосунках, яка включає діагностику проблемних зон, навчання конструктивного вирішення конфліктів і підвищення узгодженості подружніх установок; 3) профілактика деструктивних подружніх конфліктів у вигляді індивідуального консультування, груп підготовки до подружнього життя, групового тренінгу, подружнього консультування, сімейної психотерапії.

Висновки. До найбільш поширених і значущих психологічних проблем сучасних сімей належать: деструктивні конфлікти, агресивні почуття (злість, роздратування, ненависть), відсутність спільного дозвілля, фінансові проблеми, незадоволеність сімейним життям, подружня зрада, взаємні образи, алкогольна залежність, комп'ютерна залежність. Агресія і деструктивні конфлікти грають найбільш істотну роль у зниженні якості сімейного життя.

Особливості шлюбно-сімейних установок подружжя на когнітивному рівні: розмитість установок, ідеалізація відносин у шлюбі, орієнтація на егалітарний тип відносин, домінування романтичної моделі шлюбу, висока внутрішня суперечливість уявлень молодих людей, розрив сімейних традицій, незадоволеність реальними шлюбними відносинами, низька куль-

тура відносин, що виявляється у відсутності взаєморозуміння і деструктивних конфліктах.

Провідною психологічною детермінантою деструктивних подружніх конфліктів є неузгодженість шлюбно-сімейних установок подружжя, що виявляється у формі: нівелювання ґендерних відмінностей; високого рівня конкурентної боротьби подружжя за лідерство у відносинах; домінування особистих інтересів над загальними; протиріччя між свідомими і несвідомими установками; конфлікту між рольовими очікуваннями і домаганнями у шлюбі.

Основною рекомендацією в разі сімейної кризи є терапія кризових станів – допомога особистості або групі, яка переживає у поточний момент життя будь-яку кризу, яка включає в себе: психологічні групи підтримки; групи підтримки для соматичних хворих; кризову допомогу у разі втрат і патологічної роботи горя; кризову допомогу суїцидентам; кризову психотерапію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Меновщиков В.Ю. Психологическое консультирование: работа с кризисными и проблемными ситуациями. Москва, 2002. 182 с.
2. Василюк Ф.Е. Психология переживания. Москва, 1984. 200 с.
3. Любьякин А.А. Некоторые аспекты изучения понятия «кризис» в психологии. *Психологический вестник Уральского государственного университета*. 2010. Вып. 9. С. 151–157.
4. Эйдемилер Э.Г., Добряков И.В., Никольская И.М. Семейный диагноз и семейная психотерапия : учебное пособие для врачей и психологов. Санкт-Петербург, 2006. 352 с.
5. Олифирова Н.И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф. Психология семейных кризисов. Москва : Речь, 2006. 260 с.
6. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. Москва, 2000. 208 с.
7. Собчик Л.Н. Методы психологической диагностики. Вып. 3. *Диагностика межличностных отношений. Модифицированный вариант интерперсональной диагностики Т. Лири. Метод. Руководство*. Москва, 1990.
8. Алешина Ю.Е., Гозман Л.Я., Дубовская Е.М. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений. (Спецпрактикум по социальной психологии). Москва, 1987. 120 с.
9. Метод незаконченных предложений в изучении эмоционального и когнитивного компонентов отношений : методические рекомендации В.Г. Казачкова. Томск, 1988.
10. Методика «Ценностные ориентации» (М. Рокича). Энциклопедия методов психолого-педагогической диагностики лиц с нарушениями речи : пособие для студентов, педагогов, логопедов и психологов / В.А. Калягин, Т.С. Овчинникова. Санкт-Петербург, 2004. С. 341–345.
11. Змановская Е.В., Рыбников В.Ю. Девиантное поведение личности и группы : учебное пособие. Санкт-Петербург, 2010. 352 с.